

Móricz Zsigmond, a *Kelet Népe* szerkesztője

Hatalmas munka, két kötetben. Az első leveleket közöl, a második pedig ezek jegyzeteit. A kettő együtt több mint ezer lap terjedelmű. A Petőfi Irodalmi Múzeum adta ki az előbbit, az utóbbit pedig az Argumentum Kiadó és a Magyar Irodalom Háza közösen – a munkatársak azonban ugyanazok: a válogatás és az utószó *Tasi József* munkája, ugyanő *Sz. Fehér Judittal* és *G. Merva Máriával* együtt a sajtó alá rendező, valamint a jegyzetek írója is. Vállalkozásuk nagyságát jelzi, hogy az író levelezéséből megjelent korábbi tematikus válogatásuk, a *Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője* (1984) „mindössze” 391 levelet tartalmazott, a mostani viszont több mint kétszer ennyit, 812 levelet az első kötetben, de a másodikban, a jegyzetek között is szerepel 178 levél vagy levélrészlet – a filológusi feladat nehézségét pedig az mutatja, hogy ebből a tömegből a nagyobb résznek a folyóirat-szerkesztő nem a küldője, hanem a címzettje volt. Képzeltetni hát, a kéziratárak, múzeumok, családi hagyatékok tanulmányozásán túl hány ember segítségére volt szükség Amerikától Finnorszáig, Debrecentől Doroszlóig, hány és hány adatot, tényt volt szükséges összegyűjteni, majd ellenőrizni a feladók személyének azonosítása, a róluk szóló névmutatók elkészítése érdekében. Különös tekintettel arra, hogy jó részük névtelen, ismeretlen, művészi vagy tudományos munkásságuk jelentéktelen, a folyóiratot nem annyira irodalmi, mint inkább politikai fórumnak tekintő alkalmi levelező. Emiatt számolni kellett azzal is, hogy a levélváltás körülményeinek tisztázása, a háttér felrajzolása, a kortörténeti összefüggések feltárása kevesebb szellemi izgalommal és tanulsággal jár, mint amekkora erőfeszítést maga e szerzteágazó, roppant aprólékos munka kíván. A mutatóban elég rábökni azoknak a személyeknek a nevére, a legalább négyszer említett Ambrus Józseftől, Badár Balázstól, Bánkúti Árpádtól Baternay Bélán, Belohorszky Ferencen, Böhm Józsefen át Sümegi Tóth Tivadarig, Szemző Kálmánig vagy az igen sokszor hivatkozott Vicze Jánosig és Zeke Zoltánig, hogy a fáradtságos kutatás hozadékának súlyával együtt a *Kelet Népe*hez valamilyen módon kapcsolódók körének alkotói minőségét, értékét is mérni lehessen.

De képzet alkotható arról a főszerkesztői törekvésről is, amely a folyóirat fontosságát, jelentőségét és szerepét nem csupán a szűkebb szerzői gárda színvonalához kötötte, a lap életrealitásának és fennmaradásának zálogát nem csupán bennük látta, hanem azokban a „levelezők”-ben is, akikre mint olvasókra számított igazán, terjesztőkként igyekezett megtartani őket, ha másképp nem, az egyes cikkek, írások jó hírének terjesztőiként. Az önjelölt zsenit, a műkedvelő fűzfapoétát, a tehetségtelen tanulmány szerzőt sem riasztotta el, mi több, igyekezett magához kötni – ezért nem sajnált tollat ragadni, apró-cseprő dolgokban, ügyekben írni s tudatni a hozzá fordulókkal, hogy minden délelőtt benn van a szerkesztőségben. Ideje is engedi, a szükség is ráviszi –, hiszen ahogy Debrecenbe, Kardosné Magoss Olgának írja, amikor az *Estlapokat* átvette az állam, akkor – 1939 december elsejével – felmondtak neki. Valószínűleg drágállottak havi hat cikkért ezer pengőt adni, pedig épp ennyi havonként a kötelezettsége, a tartásdíjak, az adósságok és az adó – magyarázza. Mintha kapóra jött volna neki a *Kelet Népe*, holott mindjárt az induláskor tele van aggodalommal, „micsoda terhet” vett hatvanéves fejfel a nyakába a lap összes tartozásának vállalá-

sával és a tulajdonjog átruházásával. Irodalmi felfedezettjétől, Szabó Páltól átvéve a szerkesztést, legelső teendője volt, hogy az addigi előfizetőket, mint írta, a *törzs-tábort* tájékoztassa a változásokról, megtartani akarván őket, de megnyerni is a mondanivalójuk megírására. Minden levélre válaszolnak – ígérte, hozzátéve: „Sok komoly és fontos dolgot óhajtok kezdeményezni. Irodalmi lap vagyunk, politikával nem foglalkozunk, de a szellem megszervezése, a magyar lélek felébresztése, a nemzet jobbainak, a falu értelmiségének a városával való együttműködése: számtalan problémát érlel bennünk. A magyar irodalom összes fiatal írótehetsége a legnagyobb lelkesedéssel csatlakozott hozzám, de senki sem tekint közülünk üzetnek a Kelet Népe szerkesztését és írását.”

Hogy mennyire nem, hogy a nyereség, a haszon helyett mennyire csak a veszteséggel kellett számolni, hogy Móriczot a filléres gondok mennyire nyomasztották élete legutolsó esztendeiben is – a levélválogatás bőséggel sorakoztatja a tényeket, bizonyítékokat. Kezdvé azzal, hogy huszonnégy pengővel a zsebében vette meg az „álmvállalatot”, de három hónapi „próbaidő” után rájött, még ennyit sem kellett volna fizetnie, hiszen törvénybe ütköző, hogy egy lap adásvétel tárgya legyen. Ügyvédjét kéri, közölje ezt Szabó Pállal – felfedezettjének, a magyar falu irodalmi küldöttjének így válaszol az őt kötelezettségszegésben elmarasztaló, enyhén fenyegető levele –, végső esetben az eredeti helyzet visszaállítását is kilátásba helyezve, ami egyenlő lenne a *Kelet Népe*ről való lemondással. Ez utóbbi gondolat végig kíséri szerkesztői munkájában, megnyugvást, kiváltképp megelégedettséget egyetlen időszak egyetlen kezdeményezése, terve, eredménye sem hoz. Legeslegutolsó levele, az Antal István miniszternek szóló is kiadói, szerzői százalékokról szól, arról, hogy a kereskedők vágthatják zsebre az ő munkájuk „verejtékének gyümölcsét”.

Közben is mennyi üzleti kimutatás, számla, könyvelési adat. Csak a Pesti Lloyd Társulat Könyvnyomdájával, Ottlik György főszerkesztővel folytatott levelezésben mennyi. És mennyi félreértés ugyanitt: „én Tőled, Zsiga bátyám, legutóbbi leveled helyett egy fix fizetési tervet vártam a [...] kontrahált adósságaid visszafizetésére vonatkozólag” – mire az író-szerkesztő lehűtött lelkesedése egyrészt nyíltan kérdezteti, „van-e köztünk más kapcsolat a számlán kívül?”, másrészt vádaskodásra indítja: „Ottlik úr egy olyan szörnyeteg, amilyenel zsidóban sohase találkoztam”, „ádáz és sötét gondolkodású ember”, aki az öccsével együtt ki akar végezni, panaszolja Németh Lászlónak. Végül majd a kecskeméti nyomdász, Tóth László világosítja föl, a Lloyd olyan kedvezményeket nyújt a *Kelet Népe* számára, hogy nem lenne érdemes nyomdát változtatnia. Ettől függetlenül hány felszólítás jön: a lap tartozását „megfizetni kegyeskedjél”. Hány panasz: a kiadóvállalat perrel fenyegeti a dijhátralékos előfizetőket, akik esetleg le fogják mondani a megrendelést, holott az előfizetők száma szépen szaporodott: 38 volt, és 1140 lett a 2300 nyomtatott példányból. E növekedés miatt is hány kérés, nemcsak a „paraszti ragaszkodással” hozzá forduló fiataloké: ingyenpéldányt ha kaphatnának, természetesen postán, a szerkesztőség költségén eljuttatva hozzájuk. Hány ajánlat, kormányfőtanácsostól árvaszéki ülnökig, alispántól tisztí főorvosig, gazdálkodótól kovácsig, kinek lenne érdemes mutatványszámot küldeni. Hány óhaj közvetítésre: járna el a levélírók érdekében, vagy szerezne közvetlenül egy-egy könyvet Kovács Imrétől, Darvastól, Veres Pétertől, Féja Gézától, mert hiába kértek tőlük, ők nem érnek rá elküldeni! Hány ötlet, javaslat: a jelentősebb iparvállalatok legyenek segítségére a folyóirat fenntartásában.

A legerősebb támasz azonban: saját könyveinek honoráriumai. Az irántuk megmutatózók érdeklődéséről, az író népszerűségéről számok árulkodnak: 1940 februárjában jelentette meg az Athenaeum *Összegyűjtött munkái* 15 kötetét, május végére eladták az összeset, 30 000 pengőt írva a javára s új sorozatot indítva. Mégis, a nyár közepén már a *Rózsa Sándor* honoráriumától reméli az „örvendetes változást”, a folyóirat fennmaradását. Hiszen sok körülötte a bizonytalanság, még rendszeres megjelenése sem biztos. Egyik lánya, Lili örömmel érdeklődik, igaz-e, amit hallott, hogy megszűnik a *Kelet Népe*, ami „nagyon okos dolog lesz”, különösen, hogy látta a *Hidat*, ezt a „nagyon szép, érdekes” lapot. A másik lány, Virág Németh Lászlót sebzi meg: szerinte mindenki otthagya, azaz cserbenhagyta az apját, Németh legelőször. Ilyen helyzetben Móricznak sincs már kedve viccelődni, mint korábban, mondván, előre örül neki, hogy „magam írom a lapot, magam adminisztrálok, és magam veszem meg” – támaszkérő komorsággal fordul Erdei Ferenchez, mert a folyóirat „válságokon fekszik, és válságra kél”. Erdélyi útja előtt is szabadkozva tudatja Balogh Edgárral, hogy egy-egy előadásért majd 100 pengőt kér, s ennyit kénytelen elfogadni, „mert kell” a pénz. Olyannyira kell, a lapra is, főképp pedig a családjára, hogy a Csibének küldött levelekben szinte garasoskodó piacozónak mutatkozik. Lehet-e már muskátlikat eladni, kérde tőle, hozzátevé, jövőre hamarabb kell kezdeni a szaporítást – így egy helyütt. Másutt a Széna téri piaci bevétel iránt érdeklődik. Aztán arra kíváncsi, Csikszeredából, hogy lesz-e otthon meggy, cseresznye, alma, s beleegyeznek, vegyen Csibe malacot, ha tud, a kecskére viszont Virág adjon pénzt. Majd egy otthoni levél a csirkék hullását, a tyúkok kotlását veszi sorra, s felveti, hogy a lovat pedig el kellene adni. Talán nem is az jellemzi igazán a helyzetet, hogy többször előfordul, egy árva fillér sincs a szerkesztőségi kasszában, hanem amit az ügyintéző, Csatai Ibolya is restell: „csupa szám-, pengő-, fillér-levelet” küld, de – szabadkozik – olyan nehéz a főszerkesztő úrnak másról és mást írni, mint beszámolót. És valóban, ha elutazik otthonról, ő maga kéri a folyóirat mindenesevé avatott, mindenhez értőnek, „kis boszorkánym”-nak nevezett Csibétől a napi jelentéseket. „Mindig azzal kezd, hogy a két csekkszámán mennyi pénz van” – írja neki, panaszolván, milyen sokba kerül a lótarítás, kérdezvén, hova lehetne lucernát vetni, s hol lehetne arankamentes magot kapni. Aztán mint egy takarékos parasztgazdát, még élete legutolsó hónapjaiban is nyugtalanítja, hány mázsa lucerna lesz, mennyi árpaszalma, mennyi kukoricaszár, répa, mert csak ezek tudtával lehet nyugodtan tehenet venni. „De jó tehenet venni, az nehéz” – írja, majd amikor az Erdélyben tartózkodó Csibe a kiscsirkék és a malacok hogyléte iránt érdeklődik, akkor nemcsak arról számol be neki, hogy „igen szépek és kedvesek”, hemzsegek, szemelgetnek és nőnek, hanem arról is, hogy négyet agyonnyomtak közülük, és hogy vajon azért nem ír-e, mert nincs meg a tervezett s ígért negyven új előfizető. Látszik, a gazdasági udvar és a szerkesztőség gondjai szétválaszthatatlanok egymástól. Van úgy – lányának, Idának számol be róla 1942 júniusában –, hogy egyetlenegy deka zsírunk sincs, se tészta, se hús, krumpli is csak néhány darab. „Komolyan, most is éhes vagyok” – panaszodik. A korszak ünnepeit fróját a napi filléres gondok nemegyszer hozzák vissza, kényelmetlen, sőt szánnivalóan komikus helyzetbe. Egy 1942 márciusában kelt levelében ugyancsak Csibét feddi meg, amiért egy malacvásárlás dolgában telefonon hívta, hiszen ha 40 pengőt kérnek a jószágért, akkor az a telefonköltséggel együtt már 49 pengőbe fog kerülni, ráadásul harminc ember hallgatta az alkudozásukat, mert ahol hívta, ott nincs zárt fülke, így

kiabálnia kellett. A lányai előtt pedig azért kényszerül mentegetőzni, mert Kisanyának, a nem velük élő, ám rendszeres tartásdíjban részesülő Simonyi Máriának külön pénzt kell küldenie a fogára és a kirándulására, ő kérte ugyanis, „nem tiszteli agg komomat”. Ezek után mintegy magától értetődő, hogy újra meg újra foglalkoztatja, ki, milyen feltételek között venné át vagy venné meg tőle a lapot, amelyet – mint Oláh Gáborral tudatja – szívesen vágna a sut alá.

A dokumentumválogatásban lépésről lépésre nyomon követhető, mit is akart a szerkesztő a lapjával „csinálni”. Előbb meg akarta keresni és kerestetni az országban azt – az ő kiemelése –, „ami sikerült”. Lelket kell verni a magyarba – hirdette –, hogy ne féljen belefogni valamibe. Meg kell mutatnunk, hogy képesek vagyunk együttműködni, és képesek vagyunk a magunk erejéből valamire vinni. Jelszava, a „Hagyd a politikát, építkezz!” valóban a pártok politikájától való függetlenedésre, önállóságra buzdított, azt a hitet erősítve, hogy a magyar vidéken az egyéni és egyesületi kezdeményezéseké, magánvállalkozásoké és szövetkezeti törekvéseké a jövő. Ezekkel az elképzelésekkel kapcsolatban korán elhangzott Veres Péter figyelmeztetése: nem tudja helyeselni Móricz vidéki beszámolóinak a hangját: „Minekünk nem feladatunk, hogy hamis illúziókat ébresszünk a magyarságban.” Ezeket a hiábavaló reményeket pedig a vidékjáró Móricz mindenekelőtt azzal ébresztette és táplálta, hogy különböző „találmányok” népszerűsítésére és hasznosítására vállalkozott. Lánya, Virág emlékezete szerint a szénporos téglá házi égetése és az üvegházhatást pótló növénytakaró, a hasura volt az „a két fakanál, mely közrefogta az aranytálat: a népfőiskolát”. Különösen ez utóbbi kudarc keserítette el, hiszen Németh Lászlótól kezdve Földessy Gyulán át Sárközi Györgyig sok pártfogót szerzett az elindításához, míg végül kénytelen visszaküldeni az összegyűjtött pénzt is, mert megalapítását „nem engedték meg a hatalmasok”. Vagyis – visszatérve a jelszóhoz – az állampolitika nem engedélyezte az építkezést. Nem így annak az irodalmi programnak a teljesítését, amely az író politikai vagy irodalompolitikai magatartása helyett „az írás szépsége” alapján ítélte, vagyis különböző szemléletű, felfogású, pártállású szerzők számára nyújtott teret. A két kötet most üti a hitelesítő pecsétet arra a bizonyítványra, amelyet Németh László állított ki a *Kelet Népe* munkatársi seregének toborzásáról. „Sosem láttam tarkább társaságot – írta 1943-ban az indulásról. – Népi írók, fiatal intellektuelek, vidéki búsmagyarok, színirendezők, nagystílű könyvkiadó jelöltek. Akivel szerkesztőségben, kávéházban, utcán összeakadt, vagy akinek üzenni tudott, azt mind meghívatta, minden hiúságnak vetett egy kis koncot, mindenkinek kapott az ajánlatán. [...] Az ő lapindítása olyan volt, mint egy kuruc zászlóverés. A Szabó Lőrinc, Illyés, Féja, Erdeiféle főurak mellé előszívárogtak az irodalom erdei szegénylegényei, sőt a martalócok is.” Meghívtak és hívatlanok csordultig teltek bizalommal iránta, „szinte mámorosan” olvasták értesítését. Ki-ki boldognak tudta magát, mert „a legnagyobb élő magyar író” felfigyelt a „vérverejtékes ugartörésére és áldozatos magvetésére”; nem tartotta kizártnak – Haltenberger Incének írja –, hogy „még regényíró” lesz belőle, vagy mindjárt azzal biztatta a pályakezdőt – Sümegi Tóth Tivadart –, hogy „nagy költőt várunk”. Máskor mások ajánlására kezd sorozatos közlésekbe: például Földessy Gyula szerint Gellért Sándor „óriási költői érték”, Ady óta az első igazi nagy, Illyést, Erdélyi Józsefet, Szabó Lőrincet, József Attilát is beleértve, mindnyájuknál több, zseniálisabb, „összehasonlíthatatlanul nagyobb”. Aztán a személyes ellentéteken kellené úrrá lennie, de legalábbis meghallgatnia az egymásnak feszülő véleményeket, az

írói öntudat megnyilatkozásait. Ilyen Szabó Pál tanácsa, hogy a parasztság ügyéhez nem szabad közel se engedni a kis csirkefogókat, a nyársforgató Jakabokat, a „fóják” csapatát, mellesleg meg küld egy elbeszélést, írjon utána valaki, úgymond, „paraszt-novellát, ha bír, vagy gebedjenek meg”. Újabb eset, hogy kéréseket hallgat meg, s hogy többnyire teljesítetlenül: Nagy Imre sárrétudvari parasztköltő, miután ecsetelte családjá éhségét, nyomorát, a segítségét kéri a Baumgarten-díjhoz. Kassák Lajos, aki az egyik olvasó szerint Erdei Ferencsel együtt minden romantikától és költői szépelkedéstől mentesen, azaz tárgyilagosan keresi a parasztság fejlődésének lehetőségeit, a *Kelet Népében* rendszeresen közlő Kassák „csak” honoráriumért esedez, mint írja, betyár helyzetére való tekintettel. A szerkesztő iránti tartós bizalmat jelzi annak a Gelléri Andor Endrének a levele is, akit – Kassákkal együtt – még *Nyugat*-társ-szerkesztőként gyakran közölt: mintha Dosztojevszkij életét folytatná – közli benyomásait a munkaszolgálatra behívott író –, „s lapról-lapra haladnának itt az alakok, mintha ez az élet lenne a pára, s majd az írás lesz a valóság”. Szeberényi Lehel jelentkezik egy losonci cserkészcsapatból; Győry Dezső furcsállja örömmel, hogy felkerült a lap fõmunkatársi listájára; fény derül Károlyi Amy indulása körülményeire; Sík Sándor kéri finoman, hogy Móricz olvasná el azt a Zrínyi-könyvét, amelyről írtak ugyan a lapban, ám aligha olvasta el az a valaki; Nagy István tudósít Kolozsvárról, hogy amióta „hazatértünk”, felháborítja a munkásokat az a könyváradat, amivel az anyaországbeli ügynökök házalnak, „drága pénzen szemetet sóznak a nyakukba”.

A levelek egyébként is sűrűn elidõznek Erdély irodalmi életénél, ehhez fogható gyakorisággal semmi másra nem térnek ki, még a *Nyugat* jelentőségének, szerepének latolgatására sem. Különbözõ alkalmak készítetik szólásra az utóbbi esetében is, ám valamiképp belejátszik a számvetésbe az elmúlással való szembenézés is. Fenyõ Miksát abba a titokba avatja be, hogy jákobi küzdelmet folytat az öregség angyalával, ám míg ír, addig õ van felül, Illyés Gyulát pedig abba, hogy „olyan ködbe keveredtem, magamnak sem hegedülök”. Korábban azt fejtegeti Fenyõnek, hogy a *Nyugat* különös együttes volt, ott mindenki mást akart, „mindenki saját magát akarta”, de talán úgy voltak mindannyian, mint õ, hogy nem is álmodta, mi van a többiekben. Nem volt ott senki, aki a koncertben saját magánál többre gondolt volna: persze kivétel a karmester, Osvát Ernõ – emlékezik, újabb és újabb hasonlatokat használva, elõbb jó garázsna, majd olyan finom repülõtérnek nevezve a folyóiratot, ahonnan a gépek felszállva arra mehettek, amerre akartak, ki nyugatra, ki keletre. Összhangban azzal, amit másutt úgy fogalmaz meg, hogy a tehetség nem illik bele semmiféle programba, „õ a program maga”. Az Illyés szerkesztette folyóiratot, a *Magyar Csillagot* is hasonló ok miatt mondja jobbnak a *Nyugat*nál, amelyik szerinte az utóbbi idõben a „tehetségek kirakóvására volt”, a *Magyar Csillag* viszont programot jelent. Nyilvánvaló, a kifejezést nem egyugyanazon értelemben használja a két helyen, az utóbbi elismerés pedig annak a szerkesztõi elképzelésnek szólhat, amit maga is követni igyekezett az írói szekértáborok egybe terelésével. Ez a szándék és a „hagyd a politikát...!” akarat a legteljesebben talán az erdélyi szerepléseiben, illetve az erdélyi magyar irodalom szerepeltetésében mutatkozott meg. Még a századelõrõl megmaradt ugyan szoros barátságá némely onnan származó mûvésszel, például az „erdélyi polihisztor” Kós Károllyal, a húszas-harmincas években (nem az *Erdély*-trilógia jelezte írói, hanem) a politikai, közszereplõi érdeklõdése mégis inkább a Felvidék felé fordult. 1927-tõl oda járt elõadói körutakra, az itthon hazafiatlansággal vádolt 1931-es cikkében

(*Irodalom és faji jelleg*) a kinti tapasztalatok nyomán a csehszlovákiai magyar ifjúságnak a hazainál szociálisabb és kulturáltabb, európaibb magyarságát emelte ki. Az a Móricz azonban, aki 1920-ban az ország feldarabolását, a „balkarom levágják, jobbkarom mardalják” fájalmát szólaltatta meg a *Kesergő*ben, az Erdélyben pedig „a hej, székelyek, rátok s ránk szakadt az isten!...” végítéletével perelt, egészen a harmincas évek fordulójáig jobbra kényszerűségből, beutazási engedélyek híján távol maradt Romániától. Hogy a *Kesergő* alcimeként feltüntetett *Querela Hungariae*, „Magyarország panasza” az idők múltával is mennyire elevenen élt benne, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a második bécsi döntésről már az aláírása előtt két nappal, 1940. augusztus 28-án beszámolt Szabó Lőrincnek – „most telefonálják a nagy hírt. Istennek hála és dicsőség” –, és hogy egy hét sem telik el, azon frissiben elhatározza, utazik Erdélybe. A terve ugyan csak a következő esztendő derekán valósult meg, ekkor azonban városról városra járva, többnyire ismerőseinél, barátainál, az irodalom pártfogójainál szállva meg, hat hetet tölt ott. Ennyi idő elegendő lehetett volna ahhoz, hogy elkészítse Németh László fél évtizeddel korábbi, Szabó Zoltán szerint „apokaliptikus reménytelenséggel” megírt útirajzának (ellen)párját, folytatását – a körösfői népviseletet vagy a bözödi székely szombatosokat bemutató egykori riportjai, továbbá a most közzétett levelek az élmények bőségéről árulkodnak. A többséghez visszakerült észak-erdélyi volt kisebbségi magyarság társadalmi és szellemi, kulturális életének elemzésére, a Némethéhez fogható „láttelel” kiállítására azonban nem vállalkozik. Képeket villant fel, eseteket ecsetel, anekdotákat mesél el – mindenek előtt való feladatának végig a *Kelet Népe* népszerűsítését, előfizetők gyűjtését tartva. Körútját jóval indulása előtt megtervezi, arra a Csehszlovákiából Romániába áttelepült Balogh Edgárra támaszkodva, akit még a szlovenszkoói Sarlós-mozgalom révén ismer, s aki ekképpen segítségére lehet a felvidéki és az erdélyi helyzet összevetésében is. Különös kéréssel sem restell előhozakodni: ajánlana valakit, Pesten, aki megismerttené, sőt megtanítaná az erdélyi „társas viszonyaitokat”. Aligha illemtanból akarna jelles lenni – érdemeik, értékeik szerint vágya különbséget tenni az írói csoportosulások között. Erre intik a felvidékiekkel kapcsolatos csalódásai is. „...Igen örülök annak – írja 1941 februárjában, tehát jóval utazása előtt –, hogy az erdélyieket nem kell attól félni, hogy éppen úgy el fognak sülyedni, mint egyes felvidékiek. Nyoma sincs a felvidéki réalpolitikának. Valamennyien eladták magukat a napi kenyérért s kalácsért, senki sincs köztük, aki merne kiállni gondolatokkal. Talán csak Jócsik, aki viszont szintén elméletibb elme, mint ti vagytok.” Egyes, Pesten befutott „felvidéki csörtető” bepiszkolják az otthoni társaikat – efféle vádat már előbb is ismertettek vele, ám ekkor éppúgy hallatlanná tette, mint ahogy Márai Sándorral kapcsolatban is csak annyit jegyzett meg, nem ismeri, amit viszont – valami „önéletrajzi kotyogás”-t – hentes nagybátyjáról olvasott tőle, az igen jóízű volt, Kassák pedig nagyon komolyan veszi, „még nem is láttam, hogy valaki előtt ennyire leborult volna”. Balogh Edgár azt panaszolja föl, hogy a magyar parlamentben egy képviselő denúciálta a Sarló miatt, amit ő éppúgy nem restell, mint a munkássággal való szövetkezésüket, és – úgymond – a cseh imperializmus ellen vívott eszmei harcukat se. Erdélyben a pár évvel korábbi, 1937-es vásárhelyi találkozó szellemi és „munkaegyüttesét” szeretné felújítani, vagyis a Tamási Áron fogalmazta *Hitvallást* követve a világnézeti harcok, az osztálybeli és egyéni széthúzások megszűntét reméli. Ehhez a népfrontos elképzeléshez viszont csakúgy a *Korunk* volt főszerkesztőjét, Gaál Gábort társítja, mint ahogy

a *Kelet Népe* írói és előfizetői körének bővítésével kapcsolatos „kis tervet” is vele, illetve Asztalos Istvánnal és Nagy Istvánnal együtt dolgozza ki. Rajtuk kívül még Szenczei Lászlót, Szabédi Lászlót, Kovács Györgyöt, Kiss Lászlót ajánlja Móricz figyelmébe, és Bözödi Györgyöt, őt azzal a megjegyzéssel, hogy „újabbán mind csak zsidóz, szabadkőműveseket szaglász”. Jó részük, mint a barátként említett Szentimrei Jenő is, a *Korunk* köréhez tartozott, ahhoz a folyóirathoz, amely talán vulgárszocialista és dogmatikus marxista múltja miatt a második bécsi döntést követően nem kapott engedélyt a megjelenésre. Gaál Gábor kicsit szektás, Szentimrei meg túl könnyen áll össze bárkivel – int Balogh Edgár, úgy híven azonban, „komoly esemény lesz”, ha Gaál az „új magyar események kultúrtörténésze”-ként megszólal, egyébként meg „igaz Erdélyt, népi felelősséget mégiscsak az ő transzilván realizmusuk, szociális világnézetük s magyar radikalizmusuk jelent”. Meglepő magasztalása ez annak a Gaál Gábornak, aki folyóiratában nem győzte az *Erdélyi Helikon* megszólaltatta transzszilvanizmust bírálni és bíráltatni, az „erdélyi gondolat”-ot már útra keltekor hamisnak tartva, illetve *A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalait* meghúzva az általa követett „tisztá osztályvonal”-al szemben álló, bűnös „légkonstrukciók” egyikeként, az akadémizmus párijának nevezni. Móriczot ez a legkevésbé sem foglalkoztatta, nemhogy nyugtalanította volna. Barátai, szellemtársai inkább a helikonisták voltak, útja szervezői és lapja szerzői inkább a korunkosok. Miközben Kós Károly barátja volt, s a „nagy mű”-nek kijáró elismeréssel méltatta Bánffy Miklós regénytrilógiáját, aközben Nagy István kitűnő cikkét köszönte, Kovács György írásának örült. És ahogy tíz évvel korábban a szlovenszkói magyar ifjúságot, úgy dicsérte most az erdélyi magyart, szerinte ugyanis okosabb, politikusabb és szervezettebb az itthoninál; „amit erdélyi léleknek lehet mondani, az éppen a politikus magyar. Hogy Erdély népe századok óta több politikai iskolát végezhetett, mint az alföldi” – írja, megtoldva azzal, hogy mindez „Bocskai-probléma”. A hathetes út aztán némiképp rácafolta előzetes véleményére, s megcsalta előérzetében. Zilahy Lajossal tudatja, hogy Erdélyben nincs olyan kis társaság, ha csak ketten vannak is már, hogy a legnagyobb ellentétek ne volnának köztük. Az előfizetők toborzása se járt sikerrel. Mulatságosnak mondja, hogy Désen, ahol Daday Loránd, írói nevén Székely Mózes vendége lehetett, az irodalmi estet követő vacsora belekerült annyiba, mint a *Kelet Népe* egészévi ára, de előfizetni „azt nem, azt nem”. Kolozsvárról is mulatságos emléket őriz: a főispán és az alispán összetévesztik Herczeg Ferencel, s ennek megfelelően „kezelik”, a városban ömlik utána a nép, mint egy kifestett színész után, az ablakából pedig a főtér úrnapi körmenetére lát, díszmagyarban az erdélyi mágnás asszonyok, rengeteg pap, apáca – „Szerettem volna őket elküldeni L(eányfalu)-ba kapálni”. Később, az erdélyi előfizetői körúton lévő, de inkább csak Kolozsvárott vendégeskedő Csibét már úgy világosítja föl, hogy az erdélyi írók közül a legkiválóbb Tamási, azután Nyíró József, akinek már négy háza is van, és igen jó báró Kemény János meg a kitűnő fiatal író, Asztalos István. Móricz Erzsébet többek között azt válaszolja, hogy szerinte „nagyon érdekemberek ezek az erdélyiek”. Móriczban erősödik, majd szinte elhatalmasodik az a csalódásérzet, aminek már korábban is hangot adott, Erdei Ferencnek írván. Nemcsak arra panaszkodott Erdeinek, hogy ők „kihullottak” mellőle, hanem a kolozsvári ifjakra is – nevüket a jegyzetek szerzői sem tudták kideríteni –: furcsállja megjegyzésüket, miszerint a falukutatók „elgennyesítették” a sebet azzal, hogy re-

gényt csináltak a nép szenvedéséből, s így szerintük „hozzászoktatták az országot, hogy ez valami, ami van, s ami mellett még egészen jól lehet megélni”.

Sem *A boldog embert*, sem az *Árvácskát* nem hozza fel ellenpéldaként, személyes érintettségéről itt éppúgy nem beszél, amiként mások, másvalakikkel se igen osztja meg írói gondjait, műhelyproblémáit. Leginkább talán még a családja tagjaival és Kardosné Magoss Olgával. Például amikor a *Rózsa Sándor* első részének végére érven a várható nehézségek között a befejezéssel vet számot. „Az író a könyv első olvasója – fejt ki Idának –, s én mondhatom, szinte kíváncsian várom, mit beszélnek, mint csinálnak a hősök ma(jd) a megírandó folytatásban.” Olga asszonynak pedig, akinek korábban háromszor is házasságot ajánlott már, s akihez majd legutolsó debreceni útja is vezetett volna úgy számol be egy esztendő írói terméséről, hogy a két regényt, a két színdarabot, a két filmet és a két kötetre való *Kelet Népe*-beli cikket, a két újraírással együtt epizódnak nevezi, s nemhogy nem vigasztalja, hogy ennyi alkotás másnak esetleg egy életre való „oeuvre” lehetne, hanem mint aki az egyedüllétén kesereg, még kérdezi is: „Mire kellek én magamnak? S mire kellek másnak?” Az értetlenség, a közöny nyomasztja, az irodalmi, művészi ízlés elmaradottsága – ahogy egy helyen fogalmaz: a rettenetes magyar vidék egész reménytelensége. E vidék elszánt ostorozójának az elfeledett Tolnai Lajost véli – szinte rajongóan, túlzásokba esve újságolja, hogy benne lelte meg a legnagyobb magyar regényíró, s hogy amit az írásából csinálni fog – átdolgozza őket, például *A nemes vér* című regényt –, „az többet fog érni mindennél, ami eddig magyar nyelven megjelent”. Habár mentetegetőzik, hogy nem becsüli le saját magát, mégis úgy látszik, nagyobb kedvét leli Kemény Zsigmond és Tolnai közreadásában, mint abban a munkában, amivel a kiadója, az Athenaeum és az „ipari beosztással” dolgozó nyomda sürgeti. A *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* így készül el, óriási hajszában: harminc nap alatt háromszázhetven oldalt ír meg. Az erről szóló, Idának küldött beszámolója 1942 júniusából az utolsó évek bizalmas természetű, azaz nem hivatalos leveleinek fő jellemzőjeként az összegző jelleget mutatja. Hogy Móricz számára, akit – mint írja – a „vénség kerülget”, elválaszthatatlan egymástól alkotói becsvágy és családi siker, s hogy ami e kettőt összekapcsolja, az az első házassága. „Janka nekem ma is fő problémám – árulja el –, de már nem annyira izzó és égető”, ezért is képes férfiasan bátor és cselekvő, „nagy ember”-nek nevezni, aki előtt nem bírt se megalázkodni, se eléggé imponálni. Ha Janka nem lett volna – töpreng tovább –, akkor nem volna Leányfalu sem, hiszen a második feleség, Simonyi Mária „nem tudott, szegény, csak költeni”, ő meg, akárcsak az apja és a többi Móricz-gyerek, elspekulál mindent. Ezért is dönti el, megmásíthatatlanul, 1942 májusában, hogy végrendelkezik – s ezt a gondját megint Magoss Olgával osztja meg, mielőtt azt ajánlaná neki, mindjárt ábrándozásnak is tartva, hogy menjenek együtt a tengerre, s „fiatalodjunk meg”. Ekkor már fárasztják az emberek, szerkeszteni pedig egyáltalán nem szeret. Ekkor már Debrecenbe sem azért vágyik, mert – mint korábban Illyés Gyulának írta – ötven év óta betege, ha nem tud „bekukkanni” a Maradandóság Városába, látni az „őstalaj”-t, ami „kövér, kegyetlen, de életet terem”. Pihenni szeretne, s pihen is, Idával legalábbis azt tudatja, hogy egy hónapon keresztül napi tíz-tizennégy órát aludt, zavartalanul, mivel – ezt pedig Diósszilágyi Sámuelnek írja – Debrecenben nyugodtan elzárkózhat az ember, „a debreceni ugyanis senkit sem keres, ha az őt nem keresi”. 1942 márciusa, élete egyetlen igazi pihenő, „csendes hónapja” elegendő idő hát gondolkodni a végakarataráról, „hogy ne marad-

jon utánam olyan zűrzavar és testvérharc”. Hogy mi minden forrhatott és forronghatott a családi tűzhelyen, az egy-egy sístergő megjegyzés, félmondat alapján is sejtethető. Például, amikor 41 szeptemberében tudatja Virággal, hogy aláírta Csibe örök-befogadási okiratát, akkor nemcsak azt teszi hozzá, hogy utólag nem is érti, miképp lehetett öt éven át ennyire tisztázatlan állapotban létezni, hanem hogy a lányának még az a megnyugvása is lehet, „hogy nem fogok ennél többre menni vele”. Jóval később, a Debrecenben pihenő apjával pedig Virág üdvözlözteti úgy, „szívélyesen” „Olgát”, hogy hozzászól: biztosan jót tett (a megözvegyült) asszonynak, „hogy férfi lett belőle, talán megnőiesedett tőle”. És ott van még a második feleség, Simonyi Mária ügye, akivel külön élnek, ám akinek a tartásdíjat holta után is fizeteti. Hármuk közül, de a saját lányait is ide számíthatjuk, kétségkívül Csibével foglalkozik a legtöbbit. Rá bíz legtöbbit, vele a legbizalmasabb – egy 1942. június végi levél tanúsága szerint a közönségességig közlékeny, amire legfeljebb az olyan levelek készíthették, mint amelyekben fogadott lánya a saját rosszkedvűségéről számol be, s ennek okát abban látja, hogy „Nagyon hiányzik nekem már valami is [...] Azt hiszem, hogy tesszik érteni, hogy mi.” Eféle célzások, utalások és kifakadások alapján sejtethető az a zűrzavar, amelynek megszüntetését éppúgy a végrendelettől várta, ahogy a levelekből kevésbé érzékelhető testvérharc elültét is. Amikor pedig, az öröklést, örökösödést illetően fő vonalakban megállapodott a lányával, és beszélt a közjegyzővel is, akkor még mindig nem lehetett nyugalma: ott kísértette és hajszolta megint – halála előtt két hónappal ezt is Magoss Olgának fogalmazta meg – rossz szelleme, a *Kelet Népe*. Hogy azonban nem a szerkesztői munka, a kéziratolvasás vagy az előfizetőborzás fárasztotta el, hogy nem más hajszolta és kísértette, mint ami annyiszor szóba jött már korábban is, a pénz, erről elég nyíltan ír Zilahy Lajosnak az egész élete legnehezebb évének tartott 1941 végén. Alkotásai sorsát és személyes életét bizonyosan meghatározta ez idő tájt (is) az a kettős kényszer, amit úgy fejez ki író- és szerkesztőtársának, hogy egyrészt a legmélyebben lesújtva rosszallja a *Betyár* filmszövegének átírását, a regény tendenciájának, amiből „egy jotta sem” maradt, megmásmítását, másrészt viszont köszöni, hogy anyagilag mekkora jótét e „filmforrás”, s mekkora a Zilahy szerkesztette *Híd*. Utolsó éve leveleinek tükrében a XX. század legnagyobb magyar prózaírója ilyen kiszolgáltatottnak és megfáradtnak látszik. (1988, 1999.)

MÁRKUS BÉLA

Szakíts, ha bírsz!

Szili József: „Légy, ha bírsz, te »világköltő«...”
A magyar líra a XIX. század második felében

„Áttekintésem a korszakos nagy művek, műegyüttesek problematikája felőli nézetet nyújt, s történeti aspektusa negatív: azt próbálom megmutatni, hogy az a poétikai emlékezet, amely anyagát ebben a vonatkozásban felbecsüli, nem kronologikus rendhez igazodik.” (212.) Szili József ír így saját könyvéről az *Utóhang: Világköltők vagy kozmopolita klasszicizmus?* című fejezetben, melyben egyszersmind használati útmuta-